

Perspectives on the Strategicization of Relations between the Islamic Republic of Iran and Pakistan

Hadi Gholamnia

(Corresponding Author) Ph.D Candidate of International Relations, Faculty of law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran., Hadi.gholamnia@ut.ac.ir

Saeed Pirmohammadi

Ph.D Candidate of International Relations, Faculty of Humanities, University of Gilan, Gilan, Iran., Saeedpirmohammad@yahoo.com

Morteza Yahyaei kharkeshi

M.sc of Executive Master of Business Administration, Industrial Management Institute, Mazandaran, Iran., M.yahyaie55@gmail.com

Abstract

The present study seeks to analyze and evaluate the strategic relations between the Islamic Republic of Iran and Pakistan. In recent decades, the strategic relationship between Tehran and Islamabad has experienced a significant leap on economic, political, diplomatic, military and cultural levels. However, the contexts and factors of divergence in the relations between the two countries still have a special prominence. The Islamic Republic of Iran, based on its neighborhood policy along with its strategy for deepening economic and trade relations with its neighbors, has defined a special importance for the enhancement of relations with the neighbouring countries. Pakistan also has a strong interest in reducing its concentration on its western borders in order to focus on the management of its issues across its eastern frontiers with India, along with meeting some of its economic

needs from Iran. In this regard, the main question of the present article is that, considering the various levels and dimensions of the relations of the Islamic Republic of Iran with Pakistan, "to what extent is it possible to form a strategic alliance in the bilateral relations between Iran and Pakistan? In response, this hypothesis is tested due to the high level of cultural commonalities, geographical proximity, relatively complementary bilateral economic needs and social capital of Iran in Pakistani society, along with the possibility of tripartite cooperation with China as an emerging regional power, There are necessary grounds for pushing Iran-Pakistan bilateral relations to a strategic level. writing this article was through using policy prescriptions and the descriptive-analytical method. The required information is also collected through the library research method, the use of first-class sources, interviews with elites and state officials and Internet references.

Keywords: Strategic Alliance, Iran, Pakistan, Sanctions, Transit Corridors, Neighborhood Policy, Belt and Road Initiative.

پښتونخواه ښوونځي
پښتونخواه ښوونځي
پښتونخواه ښوونځي

چشم‌اندازی بر راهبردی شدن مناسبات جمهوری اسلامی ایران و پاکستان

هادی غلام نیا

دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه تهران، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)
Hadi.gholamnia@ut.ac.ir

سعید پیرمحمدی

کандیدای دکتری روابط بین الملل دانشگاه گیلان، گیلان، ایران
Saeedpirmohammad@yahoo.com

مرتضی یحیایی خارکشی

کارشناس ارشد مدیریت اجرایی، سازمان مدیریت صنعتی، مازندران، ایران
M.yahyaie55@gmail.com

چکیده

مقاله حاضر درصدد تحلیل و ارزیابی مناسبات راهبردی جمهوری اسلامی ایران و پاکستان است. در چند دهه اخیر، مناسبات راهبردی تهران و اسلام‌آباد در سطوح اقتصادی، سیاسی و دیپلماتیک، نظامی و فرهنگی جهش قابل توجهی را تجربه کرده است. با این حال، زمینه‌ها و عوامل واگرایی در روابط دو کشور همچنان از برجستگی خاصی برخوردارند. جمهوری اسلامی ایران بر مبنای راهبرد سیاست همسایگی و استراتژی تعمیق روابط اقتصادی-تجاری با همسایگان، اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برای گسترش مناسبات با کشورهای حوزه پیرامونی خود تعریف نموده است. پاکستان نیز نفع بالایی در کاهش تمرکز در مرزهای غربی جهت افزایش تمرکز و مدیریت مرزهای شرقی با هند و تأمین برخی نیازهای اقتصادی خود از ایران دارد. در همین ارتباط، پرسش اصلی مقاله حاضر این است که با عنایت به سطوح و ابعاد گوناگون روابط جمهوری اسلامی ایران با پاکستان تا چه میزان امکان شکل‌گیری اتحاد راهبردی در مناسبات دو طرف وجود دارد؟ در پاسخ، این فرضیه به آزمون گذاشته می‌شود که به دلیل سطح بالای اشتراکات فرهنگی، مجاورت جغرافیایی، نیازهای نسبتاً مکمل اقتصادی دوطرف و سرمایه اجتماعی ایران در جامعه پاکستان، در کنار امکان همکاری سه‌جانبه با کشور چین به عنوان یک قدرت نوظهور منطقه‌ای و جهانی، بسسترهای حرکت روابط دو جانبه

ایران و پاکستان به سطح راهبردی وجود دارد. روش نگارش مقاله حاضر به صورت توصیفی-تحلیلی و استفاده از تجویزات سیاستی بوده و اطلاعات موردنیاز به روش کتابخانه‌ای، استفاده از منابع دسته اول، مصاحبه با نخبگان و مقامات اجرایی و مراجعه به منابع اینترنتی گردآوری می‌شود.

واژگان کلیدی: اتحاد راهبردی، ایران، پاکستان، تحریم، کریدورهای ترانزیتی، سیاست همسایگی، کمربند وجاده.

تاریخ دریافت: ۰۰/۰۸/۲۷ تاریخ بازبینی: ۰۰/۱۱/۱۰ تاریخ پذیرش: ۰۰/۱۲/۰۷

فصلنامه راهبرد، سال ۳۰، شماره ۴، پیاپی ۱۰۱، اسفند ۱۴۰۰، صص ۷۶۱-۷۸۹

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

نظام بین‌الملل در سال‌های اخیر دستخوش تحولات پرشتابی در سطوح مختلف شده است. یکی از مهم‌ترین روندهای سیاسی، نظامی، امنیتی و اقتصادی در ارتباط با ایران، تشدید فشارهای خارجی به‌ویژه از جانب آمریکا است که طیفی از اهداف متفاوت از تغییر رفتار تا تغییر نظام و حتی فروپاشی را شامل می‌شود. بخش قابل توجهی از این فشارها به دلیل خروج ایران از انزوای منطقه‌ای و همچنین گسترش قدرت کنشگری مستقلانه ایران است. ایران به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای، دامنه منافع و تهدیدات گسترده‌ای دارد که بخش قابل توجهی از آنها در ارتباط با کشورهای همسایه تعریف می‌شود.

پاکستان به‌عنوان یک قدرت اتمی و هاب جمعیتی در جنوب غرب آسیا ظرفیت‌های بسیاری در گسترش روابط اقتصادی، سیاسی و حتی راهبردی با ایران دارد. محور و مسئله اصلی سیاست خارجی پاکستان، مسئله اختلافات این کشور با هند است و همین عامل باعث شده تا این کشور روابط خود با کنشگران منطقه از جمله ایران، عربستان، امارات و ترکیه را تنظیم نماید. در این میان بدلیل همکاری‌های گسترده ایران و هند، در مسئله روابط با پاکستان، کفه ترازو به‌نفع رقبای ایران سنگینی می‌کند.

در این مقاله تلاش می‌شود تا مناسبات راهبردی ایران و پاکستان مورد بررسی قرار گیرد. پاکستان علاوه بر مجاورت جغرافیایی، پیوندهای فرهنگی و قومی قابل توجهی با ایران دارد. پاکستان همواره درمیان ۱۰ مقصد نخست صادراتی در بین شرکای اقتصادی ایران قرار داشته است و از ظرفیت بالایی برای افزایش کمی و کیفی مراوده‌های تجاری، ترانزیتی و تولیدی با ایران برخوردار است. بر اساس برآوردهای

انجام شده با ایجاد زیر ساخت‌های لازم، تجارت دو کشور می‌تواند تا ۱۴ میلیارد دلار در سال نیز افزایش یابد.

پرسش اصلی مقاله حاضر این است که با عنایت به سطوح و ابعاد گوناگون روابط جمهوری اسلامی ایران با پاکستان تا چه میزان امکان شکل‌گیری اتحاد راهبردی در مناسبات دو طرف وجود دارد؟ در پاسخ، این فرضیه به آزمون گذاشته می‌شود که اشتراکات فرهنگی و امنیتی در کنار مجاورت جغرافیایی و تاریخی و اقتصاد هم‌تکمیل عوامل همگرایی در روابط دو جانبه تهران و اسلام‌آباد بوده در حالی که متغیرهایی چون راهبرد آمریکا در قبال ایران، سیاست خارجی ضد ایرانی عربستان و امارات متحده عربی و اختلافات مرزی در کنار قدرت‌یابی مجدد طالبان در افغانستان زمینه‌ساز واگرایی در روابط دو طرف شده است. سازماندهی مقاله بدین صورت است که نخست چارچوب نظری ارائه می‌شود و سپس چالش‌های موجود در پاکستان و ایران احصاء می‌گردد. در گام بعدی، زمینه‌های سیاسی-دیپلماتیک و اقتصادی، صنعتی، کشاورزی و گردشگری، زمینه‌های همکاری و گسترش مناسبات دو طرف مورد بررسی قرار می‌گیرد. در نهایت، ظرفیت‌های امنیتی و نظامی در روابط دو طرف تشریح می‌شود.

۱. چارچوب نظری

کشورها تحت تأثیر انگیزه‌ها، اهداف و منافع در حالت همکاری، رقابت^۱ و تعارض^۲ با یکدیگر به سر می‌برند. بر این اساس، داده‌های سیاست خارجی دارای آثار متفاوتی هستند و در نتیجه طیف وسیعی از همکاری‌های دور و نزدیک، برخوردهای شدید یا ضعیف و نیز رقابت در مقیاس‌های وسیع را شکل می‌دهند. در همین ارتباط، دو دیدگاه در نظام ژئوپلیتیک جهانی و منطقه‌ای قابل رؤیت است: دیدگاه همگرایی^۴ که ناظر بر روابط مطلوب و زمینه‌های مناسب همکاری میان کشورها است و دیدگاه واگرایی^۵ که بر وجود تعارضات و تضادها میان کشورها دلالت دارد. در نظریه‌های

1. Cooperation

2. Competition

3. Conflict

4. Convergency

5. Divergenency

ژئوپلیتیک، این اصل پذیرفته شده که کشورهای دارای تقارن جغرافیایی، اغلب دارای ارتباطات سیاسی دوجانبه و چندجانبه هستند و سیاست خارجی آنها به شدت از هم تأثیر می‌پذیرد. هر چه تقارن جغرافیایی بیشتر باشد، اثرپذیری متقابل بیشتر است و متناسب با نوع رابطه متقابل و همانندی‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی، انتظار همگرایی و گذار به اتحاد راهبردی در مناسبات دو و چندجانبه بیشتر است (Sadeghi and et al, 2016, p. 117).

روابط راهبردی میان دولت‌ها نشانه‌هایی دارد که باید آنها را شناسایی و بازیافت و سپس بر اساس آن نشانه‌ها در خصوص راهبردی شدن روابط دو یا چند دولت تأمل کرد. زمانی می‌توان وصف راهبردی را برای این منظور استفاده کرد که سطح همپوشانی منافع ملی و در هم تنیدگی ارزش‌های حیاتی دو رابطه در اندازه‌هایی باشد که تهدید علیه موجودیت، امنیت و منافع یک طرف به معنای تهدیدی همسان، علیه طرف دیگر قلمداد شود. از منظر آرنولد و لفرز، پیدایش و گسترش روابط راهبردی میان دولت‌ها زمانی رخ می‌دهد که در عین همسویی در قلمرو «اهداف محیطی»، آنها ضرورتاً سطح نسبتاً بالایی از وابستگی متقابل و همپوشانی در قلمرو «اهداف تملکی» نیز داشته باشند. از این دیدگاه، مناسبات راهبردی همسویی توأمان دو یا چند دولت در راستای تحقق خواسته‌های مشترک است (Rumi, 2017, p. 40). گسترش مناسبات با کشورهای واقع در حوزه پیرامونی ایران از طریق سازوکارهایی چون اتحاد راهبردی و مشارکت راهبردی می‌تواند بستر مناسبی را برای پیاده‌سازی سیاست هم‌سایگی و راهبرد دیپلماتی اقتصادی منطقه‌ای فراهم کند. نظریات متعددی برای سرعت‌بخشی به همکاری‌های منطقه‌ای ارائه شده است. نظریه اتحاد راهبردی بر این امر تأکید دارد که هرگونه همکاری دوجانبه در زمینه‌های مالی - تجاری می‌تواند به عرصه‌های متنوع‌تر گسترش یابد. به این ترتیب، فرآیند تکامل بازیگران منطقه‌ای در دو سطح انجام می‌گیرد. در سطح اول، تعداد بازیگران افزایش می‌یابد. این موضوع را می‌توان در قالب «اتحاد کمی راهبردی» مورد توجه قرار داد. در سطح دوم از تکامل شکل‌بندی‌های منطقه‌ای، افزایش موضوعات

6. Strategic Relations

7. Arnold Wolfers

مورد تعامل بازیگران مدنظر است. این امر نیز بر مبنای «اتحاد کیفی راهبردی» تبیین می‌گردد. هریک از فرآیندهای یادشده را می‌توان زمینه‌ساز شکلی خاص از همکاری محدود دانست که از قابلیت بالقوه برای تبدیل به همکاری‌های گسترده‌تر برخوردارند (Mosalanejad, 2010, p. 359). در مقاله حاضر تلاش می‌شود با بهره‌گیری از چارچوب اتحاد راهبردی امکان راهبردی شدن مناسبات ایران و پاکستان مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرد. به‌طور کلی باید گفت که دو عامل اساسی منجر به شکل‌گیری اتحادهای راهبردی می‌شوند؛ ۱- فهم مشترک نسبت به وجود منافعی که تنها در صورت همکاری بلندمدت و همه‌جانبه بدست می‌آید ۲- اعتقاد اطراف به وجود توانمندی یا دارای خاص در طرف مقابل (Czechowska, 2013, p. 50). درنهایت باید گفت که سه شرط اساسی برای تحقق اتحاد راهبردی میان

بازگیران مختلف وجود دارد که عبارتند از؛

- ≠ تشدید و تقویت همکاری‌ها بالاتر از سطح عادی به شکلی که سرعت و گستره بیشتری را نسبت به قبل دربر گیرد
- ≠ ایجاد سازوکار نهادی جهت پایش، اصلاح و اجرایی سازی اهداف مدت‌دار
- ≠ اجماع نسبی میان نخبگان فکری و اجرایی دوطرف در باب امکان و ضرورت دستیابی به اتحاد راهبردی دو یا چندجانبه (Czechowska, 2013, p. 51).

۲. چالش‌های موجود

در این بخش به چالش‌هایی که در مسیر راهبردی شدن روابط دو کشور وجود دارد اشاره می‌شود. نویسندگان این چالش‌ها را به دو بخش چالش‌های موجود در پاکستان و چالش‌های موجود در ایران تقسیم می‌کنند که در این قسمت بدان اشاره می‌شود. باید اشاره شود که موارد مطرح شده به عنوان چالش در زمینه راهبردی سازی روابط دو کشور منتج از تبیین وضعیت موجود براساس بنیاد نظری انتخاب شده در پژوهش و نظرات سفرا و مسئولین اسبق دیپلماتیک ایران در پاکستان می‌باشد.

۱-۲. چالش‌های موجود در پاکستان

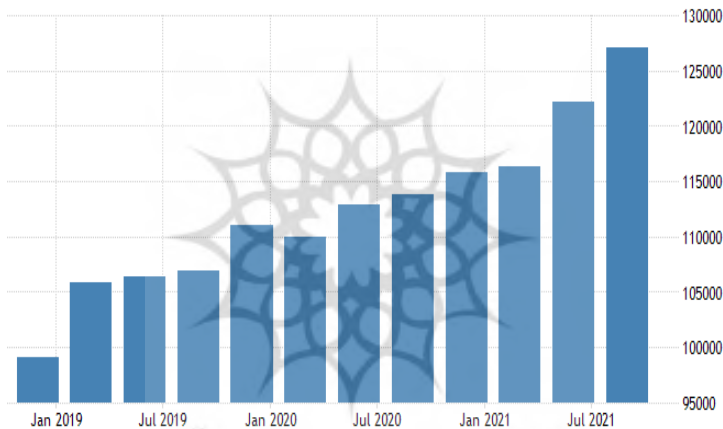

چالش اصلی پاکستان در عرصه روابط خارجی، رقابت این کشور با هندوستان و تعارض بر سر منطقه کشمیر است. این مسئله سطح درگیری پاکستان در غرب آسیا را به شدت کاهش داده و به همین دلیل در تلاش است رویکرد متعادلی در قبال کشورهای مسلمان این منطقه درپیش گیرد تا در صورت نیاز از حمایت آنها در مسئله هندوستان بهره‌مند گردد. با این وجود، تناقض‌هایی در سیاست خارجی پاکستان وجود دارد که حل آن‌ها دشوار است. یکی از این مسائل به جهت‌گیری تاریخی دو کشور در سیاست خارجی در دهه‌های اخیر مربوط می‌شود. همکاری طولانی‌مدت پاکستان با ایالات متحده، عربستان سعودی و امارات، در کنار همکاری ایران با دهلی‌نو، گسترش همکاری میان ایران و پاکستان را با مشکل مواجه ساخته است. البته القای نزدیکی به ایران در دولت عمران خان اهداف دیگری چون امتیازگیری بیشتر از عربستان و امارات را دنبال می‌کند. اما انتقاد از سیاست‌های عمران‌خان از سوی واشنگتن که در فضای داخلی پاکستان به‌عنوان سیاستمداری نزدیک به ایران تلقی می‌شود، تا حدودی موازنه داخلی در پاکستان را به نفع ایران تغییر داده است. در حوزه اقتصادی نیز بر اساس آمارهای موجود، حجم روابط رسمی تجاری ۱ میلیارد و ۲۰۰ میلیون دلار و حجم تجارت غیر رسمی نیز حدوداً ۲ میلیارد و ۸۰۰ میلیون دلار (در مجموع ۴ میلیارد دلار) برآورد می‌شود (Shakeri, 2020). به‌طور کلی گسترش روابط سیاسی و اقتصادی ایران و پاکستان با موانع و چالش‌هایی از جانب دو کشور مواجه است. ذیل به بررسی اصلی‌ترین چالش‌های موجود در مناسبات خارجی ایران و پاکستان اشاره می‌شود:

- **فعالیت گروه‌های تروریستی ضدایرانی در خاک پاکستان:** بخش قابل توجهی از برنامه‌ریزی و مدیریت فعالیت‌های خرابکارانه شرق ایران در خاک پاکستان انجام می‌شود. همکاری برخی اعضای سرویس اطلاعات پاکستان (آی-اس‌آی)^۸ با گروه‌هایی همچون لشکر جنگوی و دیوبندیه، خلأ نظارتی در مناطق مرزی و عدم مقابله جدی با این گروه‌ها از جمله مهمترین چالش‌های موجود در روابط ایران و پاکستان است.

^۸. The Inter-Services Intelligence (ISI)

- **نفوذ آمریکا از طریق شبکه USAID:** آژانس توسعه بین‌المللی آمریکا به‌عنوان نهاد همکار وزارت امور خارجه و وزارت دفاع آمریکا محسوب می‌شود که کارکنان آن علاوه بر امداد رسانی، اهداف سیاسی و اطلاعاتی در بخش‌های مختلف انرژی، کشاورزی، زیرساخت‌ها، آموزش، بهداشت و مسائل زنان را دنبال می‌کنند (USAID, 2020). توزیع جغرافیایی اعضای این نهاد در راستای رصد سیاسی، نظامی و امنیتی پاکستان، ایران، افغانستان و چین است.
- **چالش فقر و دولت بدهکار:** حجم بالای بدهی خارجی در کنار فقر گسترده در پاکستان موجب شده تا دولت در یک بازی امتیازگیرانه متشکل از شرکای خارجی دارای منافع متعارض سرمایه‌گذاری کند. عربستان، امارات و آمریکا عمده تأمین‌کنندگان منابع مالی پاکستان محسوب می‌شوند.

جدول شماره ۱-میزان بدهی خارجی دولت پاکستان از ژانویه ۲۰۱۹ تا جولای ۲۰۲۱

منبع: State Bank of Pakistan

- **نفوذ عربستان سعودی در ساختار سیاسی پاکستان:** عربستان سعودی از زمان جنگ سرد همکاری‌های امنیتی و سیاسی با پاکستان را آغاز کرده و با تأمین مالی افراد (از جمله نواز شریف)، احزاب (مسلم لیگ) و نهادهای قدرتمند پاکستانی (از جمله بنیاد الخدمت)، نفوذ قابل‌توجهی در این کشور ایجاد کرده

⁹. United States Agency for International Development (USAID)

است (theguardian, 2008). سفر اخیر بن‌سلمان به پاکستان مقامات عربستانی از هدف خود برای سرمایه‌گذاری ۲۰ میلیارد دلاری در طرح‌های عمرانی این کشور خبر داد.

▪ **گسترش وهابی‌گری از طریق شبکه دیوبندی، جماعت الدعوه، الخدمت و مدارس:** عربستان سالانه تنها در ایالت پنجاب، مبلغی معادل ۱۰۰ میلیون دلار به مبلغان و مدرسان مدارس دینی پرداخت می‌کند. این کشور با همکاری امارات شبکه‌ای از مساجد وهابی، دیوبندی و مدارس دینی را در پاکستان تأسیس کرده که از طریق آنها اهداف نفوذی، سیاسی و اطلاعاتی خود را دنبال می‌کند. شبکه مذکور عمدتاً با نهادهای به ظاهر خیریه از جمله جماعت الدعوه^۱ و بنیاد الخدمت^۱ ارتباط دارند (Khan, 2011) این شبکه درصدد تقویت گرایش‌های ضدشیعی و ضدایرانی است.

▪ **اعمال تعرفه‌های سنگین بر محصولات ایرانی:** دولت پاکستان به‌بانه حمایت از تولیدکنندگان داخلی تعرفه‌های سنگینی بر برخی از مهم‌ترین محصولات صادراتی ایران به این کشور وضع نموده که مانع از رشد همکاری تجاری دو کشور می‌شود که به عنوان نمونه می‌توان از تعرفه ۱۱۲ درصدی بر کاشی و سرامیک ایرانی و تعرفه گذاری ۳۹ درصدی بر اسید سولفوریک صادراتی از ایران اشاره کرد (Nematizargaran, 2020).

۲-۲. چالش‌های موجود در ایران

▪ **نبود مراکز پاکستان‌شناسی در ایران:** یکی از مهم‌ترین دلایل حجم پایین روابط اقتصادی و سیاسی تهران و اسلام‌آباد، شناخت محدود از فرصت‌ها و تهدیدات پاکستان است. نبود مراکز و اندیشکده‌هایی که ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی، تقسیمات قومی و جغرافیایی، اهداف سیاسی و راهبردی پاکستان را مورد بررسی قرار دهد سبب شده تا تصمیم‌گیری در مورد نوع روابط با این کشور با مشکل مواجه شود.

^۱ . Jamaat-ud-Dawa 0

^۱ . Al khidmat foundation 1

- رقابت‌پذیری پایین تولیدات صنعتی ایران در قیاس با سایر رقبا در بازار پاکستان: اگر ایران تصمیم به حضور گسترده‌تر در بازار پاکستان دارد، باید سطح رقابت‌پذیری پروژه‌ها و تولیدات خود را به حدی افزایش دهد که از توان رقابت با کالاهای چینی و ترکیه‌ای برخوردار باشند.
- ضعف رایزنی بازرگانی با پاکستان: تا سال ۱۳۹۹، پنج رایزن بازرگانی از ایران در ۳ کشور چین، افغانستان و عراق فعالیت داشتند (Zadboom, 2020). در حال حاضر تنها ۲۱ رایزن بازرگانی ایرانی در سراسر جهان فعالیت دارند که یکی از آنها در پاکستان فعالیت دارد. این در حالی است که سایر کشورها، صدها رایزن بازرگانی در کشورهای مقصد دارند. به‌عنوان مثال، سوئد تعداد ۲۳۵ رایزن بازرگانی، چین تعداد ۲۲۱ رایزن بازرگانی و آلمان تعداد ۲۱۳ رایزن بازرگانی دارند (Trade Development Organization, 2020).

۳. الزامات راهبردی سازی روابط

بخش ادراکی را می‌توان عالی‌ترین سطح نگاه راهبردی تصمیم‌گیران در حوزه پاکستان دانست. در این چارچوب، رویکردهای ذیل قابل توجه هستند:

۳-۱. نهادینه سازی روابط سیاسی

بخش قابل توجهی از مدیریت نظامی، امنیتی، اقتصادی و حتی سیاسی در پاکستان، در اختیار نهادهای نظامی همچون سازمان اطلاعات نظامی پاکستان است که ایران در ارتباط‌گیری و ایجاد اشتراک منافع با این نهادها ناموفق بوده است. دامنه اثرگذاری این نهادها تا اندازه‌ای است که حذف بسیاری از بازیگران سیاسی و یا به قدرت رسیدن آنها بدون همکاری این نهادها امکان‌پذیر نیست. برقراری ارتباطات رسمی و غیررسمی با سران ارتش و مقامات اطلاعاتی و به‌طور کلی گسترش دیپلماسی نظامی با اسلام‌آباد می‌تواند زمینه مناسبی برای همکاری‌های گسترده‌تر فراهم آورد.

۳-۲. جذب پاکستان به محور مقابله با سلطه آمریکا

پاکستان روابط گسترده‌ای با آمریکا، عربستان و امارات متحده عربی دارد، در عین حال از شرکای استراتژیک چین و رقیب جدی هند به‌شمار می‌آید. با این وجود

که اسلام‌آباد هنوز انتخاب راهبردی خود میان چین و آمریکا را انجام نداده، اما گرایش بیشتر به سمت چین می‌تواند زمینه ساز گسترش روابط راهبردی با ایران و پیوستن به بلوک در حال ظهور چین، روسیه و ایران باشد. در این ارتباط، سازمان همکاری‌های شانگهای از ظرفیت نهادی برای ایجاد چهارضلعی راهبردی ایران-پاکستان-چین-روسیه برخوردار است. این سازمان می‌تواند بستر مناسبی برای ایجاد هماهنگی و تسریع در همکاری‌های امنیتی-سیاسی کشورهای یاد شده فراهم نماید.

۳-۳. تأمین نیاز پاکستان به انرژی

عدم برخورداری پاکستان از منابع انرژی، ارزان بودن انرژی صادراتی از ایران در کنار نزدیکی جغرافیایی باعث شده تا ایران از بیشترین ظرفیت برای تأمین انرژی و به‌ویژه برق و گاز پاکستان برخوردار باشد. هم‌اکنون این کشور نزدیک به ۷۰۰۰ مگاوات برق نیاز دارد تا حجم خاموشی‌های روزانه را کاهش دهد که در این میان، تنها ۱۰۰ مگاوات از طریق ایران تأمین می‌شود (Dawn, 2021). در حوزه گاز هم در شبکه مصرف‌کننده و استفاده به‌عنوان سوخت خودرو و سوخت مورد نیاز نیروگاه‌های پاکستان جهت تأمین برق مصرفی این کشور، حجم بالایی از تقاضا وجود دارد. لذا تأمین امنیت انرژی پاکستان حتی با صرف هزینه اولیه از جانب ایران می‌تواند نقش مهمی در تحکیم و گسترش روابط راهبردی دو کشور داشته باشد. نیازهای پاکستان در حوزه انرژی تاحدی است که همکاری در این حوزه می‌تواند سطح وابستگی امنیتی این کشور به ایران را گسترش دهد. مهم‌ترین پروژه انتقال گاز ایران به پاکستان در چارچوب طرح خط لوله دوستی تهیه شد که از طریق آن گاز ایران ابتدا به پاکستان سپس به هند انتقال می‌یافت. در این طرح مقرر شد که روزانه ۱۵۰ میلیون متر مکعب گاز به این خط تزریق شود که ۶۰ میلیون متر مکعب به پاکستان و ۹۰ میلیون متر مکعب به پاکستان انتقال می‌یافت (Zahid, 2007, p. 537). این طرح پس از عدم توافق میان پاکستان و هند این طرح به خط انتقال ایران-پاکستان تغییر نام داد. با این حال، در مذاکرات و دیدارهای مختلف رؤسای جمهور ایران و پاکستان به ویژه در دولت عمران خان، این کشور همچنان به دنبال واردات گاز از ایران جهت تأمین نیازهای مصرفی خود می‌باشد.

تصویر شماره ۱- مسیر خط لوله صلح (ایران-پاکستان-هند)

۳-۴. تدوین نقشه راه روابط استراتژیک با پاکستان

با وجود اهمیت روابط راهبردی در افزایش قدرت کنش مستقلانه کشور در عرصه بین‌المللی و همچنین مقابله با تهدیدات احتمالی، هنوز نقشه راه مشخصی در این زمینه تدوین نشده است. تولید نقشه راه روابط استراتژیک با پاکستان و ارائه اجزای مرتبط آن به تمامی نهادهای فعال اثرگذاری بالایی بر نگاه مسئولان بالادستی خواهد داشت.

۳-۵. تمرکز بر قدرت نرم جمهوری اسلامی در پاکستان

در نظر سنجی‌های انجام شده حد فاصل سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۵، بیش از ۷۰ درصد مردم پاکستان، ایران را مهم‌ترین دوست بین‌المللی خود قلمداد کردند. این در حالی است که ۲۰ درصد جمعیت این کشور را شیعیان تشکیل می‌دهند. در ارتباط با شاخص مقبولیت نیز پاکستانی‌ها همواره بیشترین نظر مثبت را نسبت به ایران دارند. این مسئله نشان‌دهنده قدرت نرم و ظرفیت‌های گسترده فرهنگی ایران در این کشور است (PEW Research Center, 2013). با علم به موارد یاد شده، در ذیل به مهم‌ترین زمینه‌های همکاری راهبردی دو کشور و شرایط اجرایی سازی آن اشاره می‌کنیم.

۴. زمینه‌های سیاسی و دیپلماتیک

ساختار سیاسی پاکستان بسیار پیچیده و ترکیبی از رقابت‌های حزبی، وابستگی‌های سنتی، مداخلات نظامی و اثرگذاری خارجی است. لذا راهبردهای منسجم و برنامه‌داری جهت استفاده از ظرفیت این کشور باید طراحی گردد.

۴-۱. تعامل راهبردی با حزب تحریک انصاف

در حال حاضر سه حزب اصلی پاکستان به ترتیب عبارتند از تحریک انصاف (۱۴۹ کرسی)، مسلم لیگ (۸۲ کرسی) و حزب مردم (۵۴ کرسی). از بین این احزاب، حزب مسلم لیگ ارتباطات قوی تری با عربستان داشته و حزب تحریک انصاف رویکرد متعادل تری دارد. حزب مردم پاکستان نیز یک حزب چپ با ایدئولوژی کمونیستی می باشد.

۴-۲. ایجاد اشتراک منافع در مورد افغانستان و طالبان

افغانستان به عنوان یکی از حوزه‌های رقابتی بین آمریکا، هند، پاکستان و ایران شناخته می شود. پاکستان با نفوذی که بر طالبان دارد، نقش مهمی در معادلات این کشور ایفا می کند. در این زمینه برای کاهش تنش ها، لازم است تقسیم قدرت در این کشور با تاکید بر منافع افغانستان، ایران و پاکستان انجام شود.

۴-۳. تسهیل صدور روادید با پاکستان

فرایند بروکراتیک و طولانی اخذ ویزا برای شهروندان ایرانی و پاکستانی از مشکلات مهم در گسترش روابط بین دو کشور است. لذا تسهیل صدور روادید با پاکستان نقش مهمی در افزایش سطح روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بین دو کشور ایفا خواهد کرد. در این زمینه می توان در نقاط مرزی یا در شهرهای بزرگ پاکستان مراکزی را برای صدور سریع انواع چهارگانه ویزا (توریستی، تجاری، مولتی و اقوام) راه اندازی نمود.

۴-۴. گسترش دیپلماسی پارلمانی دوجانبه و سه جانبه

گسترش دیپلماسی پارلمانی دوجانبه و سه جانبه پارلمانی از طریق اعزام هیئت‌های مختلف از کمیسیون‌های مجلس ایران و همچنین دعوت از اعضای مهم مجلس پاکستان برای حضور در ایران نقش مهمی در همکاری دو کشور خواهد

داشت. دیپلماسی پارلمانی سه‌جانبه با اسلام‌آباد و پکن نیز اولویتی کلیدی در راهبرد نگاه به شرق در سیاست خارجی ایران است. در همین ارتباط، اسد قیصر، رئیس مجلس پاکستان با تمجید از رویکرد بشردوستانه ایران در قبال افغانستان، خواستار هم‌افزایی تهران و اسلام‌آباد در منطقه شد. وی همچنین اظهار داشته مجلس پاکستان از ابتکار گروه دوستی پارلمانی ایران برای مشارکت سه‌جانبه گروه‌های دوستی با حضور چین حمایت می‌کند (Khane Mellat News Agency, 2021).

۴-۵. زمینه‌سازی جهت گسترش ارتباطات نخبگان دو کشور

به‌دلیل سطح پایین شناخت و تعاملات موجود در روابط ایران و پاکستان، می‌بایست از روش‌های نوین دیپلماسی عمومی از جمله ایجاد اندیشکده‌ها و مراکز پژوهشی مشترک، برگزاری همایش‌های در قالب بررسی فرصت‌های نوین روابط ایران و پاکستان و ایجاد یک کانال رسمی جهت گسترش ارتباطات نخبگان و فرهیختگان دو کشور جهت بهبود وضعیت موجود استفاده کرد.

۴-۶. امنیتی‌سازی حضور خرابکارانه عربستان و امارت در پاکستان

بخش قابل توجهی از حمایت‌های مالی، نظامی، اطلاعاتی و لجستیکی از گروه‌های تروریستی فعال در شرق ایران و غرب پاکستان، با مداخله آمریکا، عربستان و امارات متحده عربی انجام می‌شود. به‌منظور خنثی‌سازی و کاهش دامنه فعالیت این کشورها علیه ایران، فعال‌سازی و گسترش دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی نتایج مثبتی به بار خواهد آورد. به‌علاوه تقویت زمینه‌های دیپلماسی عمومی به ایران این امکان را می‌دهد که هویت این بازیگران و اهداف آن‌ها را امنیتی‌سازی کند؛ به این معنا که مجموعه اقدامات آن‌ها را خرابکارانه و درمقابل منافع ملی پاکستان جلوه دهد.

۵. زمینه‌های همکاری اقتصادی

برخلاف سایر کشورهای غرب آسیا، اقتصاد ایران و پاکستان مکمل هم هستند. این امر می‌تواند طرح پاکستان به‌عنوان هاب چهارم ضدتحریم پس از چین، عراق و ترکیه را ممکن ساخته و ظرفیت قابل توجهی را در گسترش روابط اقتصادی و تجاری ایجاد کند. با عنایت به حوزه‌های کلیدی اقتصاد ایران و پاکستان، برخی از زمینه‌های اقتصادی همکاری بین ایران و پاکستان عبارتند از:

۵-۱. حوزه تجارت

مرزهای طولانی بین ایران و پاکستان در کنار ساختار اقتصادی غیر شفاف این کشور، ظرفیت مناسبی را برای ایران در تقابل با تحریم‌ها فراهم می‌سازد. ایران پیش‌تر نیز از بازرگانان پاکستانی برای واردات کالاهای موردنیاز استفاده کرده بود. در حوزه تحریم‌های ارزی نیز ایجاد یک شبکه متشکل از صرافان ایرانی و پاکستانی توانایی انتقال منابع موردنیاز برای تجارت دو جانبه را دارد. شرکت‌های ایرانی می‌توانند از خاک پاکستان برای واردات مجدد^۲ و صادرات مجدد^۳ محصولات و تولیدات خود نیز استفاده کنند. ایجاد شبکه شرکت‌های صوری و همکاری با تجار قابل اعتماد پاکستانی برای ورود کالاهای حساس صنعتی که به دلیل تحریم‌ها امکان واردات به ایران وجود ندارد. همچنین اجرای قرارداد تجارت بر پایه ارزهای دو جانبه نیز می‌تواند فشار ارزهای جهان‌روا^۴ در بازار معاملات ایران را کاهش دهد.

جدول ۲- حجم تجارت دو جانبه از مسیر بازارچه‌های مرزی		
نام بازارچه	صادرات (هزار دلار)	واردات (هزار دلار)
پیشین	۱۱,۹۶۶	۲۰۴
کوهک - سراوان	۳۱,۴۲۳	۴۱,۸۲۷
مرزی ریمدان	۱۶,۳۱۰	۱۴۲
میرجاوه	۴۵,۴۸۰	۴,۰۸۵
مجموع	۱۰۵,۱۸۱	۴۶,۲۶۰
سهم از کل (درصد)	% ۱۱,۴۵	۱۱,۷۵%

1 . Re-import 2
 1 . Re-export 3
 1 . Worldwide Currencies 4

۵-۱-۱. همکاری‌های گمرکی و نهایی‌سازی قرارداد تجارت آزاد

همکاری‌های گمرکی و ایجاد نظامات تعرفه‌ای، رکن اصلی در بهبود تجارت دو طرفه است. (Source: Trade Development Organization, 2020)

در مورد تجارت قرارداد تجارت آزاد نیز با وجود برگزاری ۳ دوره از مذاکرات، هنوز دور چهارم برگزار نشده است.

لازم به ذکر است که با توجه به مکمل بودن اقتصاد دو کشور، ساختار اقتصادی ایران و پیشرفته‌تر بودن صنایع ایران، ظرفیت بهره‌برداری از ساختار تجارت آزاد با پاکستان نفع بیشتری را برای ایران ایجاد می‌کند.

۵-۱-۲. فعال سازی بازارچه‌ها و مراکز صنعتی مرزی

از ۱۳ بازارچه مرزی سیستان و بلوچستان، ۶ مورد با افغانستان و ۷ مورد نیز در مرز مشترک ۹۰۰ کیلومتری با پاکستان قرار دارند که از این ۷ مورد تنها ۴ مورد در زمینه صادرات و واردات فعال هستند که به دلایلی متعددی از جمله فاصله زیاد زاهدان و کویته، متولیان چندگانه (نیروی انتظامی، گمرک و اسانتاننداری)، نبود زیرساخت‌های ترانزیتی (جاده، پایانه حمل بار و استراحتگاه) سهم زیادی در تجارت کشور ندارند. بنابراین فعال‌سازی و رفع مشکلات موجود می‌تواند در گسترش تجارت دو کشور نقش مهمی ایفا کند (Nematizargaran, 2020). همچنین ایجاد مراکز تجارت دائمی و تلاش برای برگزاری نمایشگاه دائمی محصولات ایرانی در شهرهای مهم و پرجمعیت پاکستان می‌تواند نقش مؤثری را در معرفی و بازاریابی محصولات تولیدی ایرانی ایفا کند. جهت بهبود حجم تجارت رسمی دوطرف و توسعه اقتصادی مناطق مرزنشین می‌توان از قراردادهای ایجاد مناطق آزاد مرزی استفاده نمود. در این چارچوب حتی تولید مشترک به‌خصوص در صنایع نساجی که پاکستان ظرفیت بسیار بالایی در آن دارد، می‌تواند زمینه‌ساز گسترش همکاری‌های اقتصادی دوجانبه باشد. با استناد به آمارهای رسمی، میزان مبادلات غیررسمی شامل قاچاق بین ایران و پاکستان بسیار بیشتر از تبادلات رسمی است. این امر به‌خصوص با توجه به این موضوع که بخش قابل توجهی از قاچاق از ایران به پاکستان، سوخت است، آسیب‌های اقتصادی و امنیتی چشمگیری به‌دنبال دارد. با برنامه‌ریزی جهت کنترل و محدودسازی قاچاق و ایجاد زمینه‌های نهادی تجارت رسمی به‌خصوص در مناطق مرزی می‌توان از آسیب‌های قاچاق جلوگیری کرد.

۵-۲. حوزه پولی-بانکی

مشکلات موجود در سیستم بانکی ایران و نفوذ گسترده آمریکا در بانک های پاکستانی، تعاملات بانکی دو کشور را با مشکل مواجه ساخته است. یکی از نمونه های بارز این مورد، فشار و حذف «بانک کسب»^۱ از همکاری با ایران بود. در حال حاضر نیز علیرغم توافقات بانکی و تشکیل «کمیته مشترک بانکی ایران و پاکستان» همچنان پیوند کارگزاری بین بانک های ایران و پاکستان وجود ندارد. با توجه به ذی نفوذ بودن ارتش در این کشور می توان از بانک های نظامی این کشور همچون بانک خیبر برای ایجاد پیوند کارگزاری استفاده کرد. تأسیس سازوکار دوجانبه بانکی که معاملات غیردلاری در آن انجام شود، بسیار حائز است. این سازوکار می تواند تجارت تهاتری یا اعتباری (همچون مدل SPV) را فراهم سازد. امکان تأسیس شعب بانک های ایرانی با هماهنگی بانک مرکزی پاکستان می تواند بسیاری از مشکلات بانکی ایران را تسهیل سازد. بانک های ایرانی در پاکستان با وجود عدم ترس از تحریم های آمریکا می توانند ارتباط عمیقی با صرافی های این کشور برقرار کنند.

استقرار یکی از بانک های کشور در مناطق مرزی (به ویژه بانک هایی که مشمول تحریم های ثانویه آمریکا نیستند) جهت ارائه خدمات روپیه ای به تجار دو کشور می تواند بخشی از مشکلات بانکی در حوزه تجارت با پاکستان را برطرف نماید. پیش تر مقدمات اتصال شبکه شتاب ایران، میر رو سیه و شبکه پرداخت های ترکیه فراهم شده است، اما با ترغیب کشورهای همجوار پاکستان در زمینه پیوستن به این شبکه می توان بر قدرت آن افزود. توافقنامه پرداخت مشترک نیز به عنوان یک گزینه استراتژیک بایستی مدنظر قرار گیرد.

در دوره قبلی تحریم ها، بسیاری از صرافی های پاکستان روابط ارزی خود را با ایران تداوم بخشیدند که علت اصلی آن عدم توجه و تبادل مالی با آمریکا بود. به علت نزدیکی جغرافیایی نیز، ۸۰ درصد صرافی های همکار با ایران، در کوئته بودند. لذا شهرهایی همچون کوئته و گوادر که در آینده رونق بیشتری خواهند یافت از ظرفیت ارزی بالایی برخوردارند. نظام حواله های ارزی با توجه به مزایایی چون قابلیت

^۱ . KASB Bank
^۲ Bank of Khyber

ردیابی پایین، در دسترس بودن، تحریم‌پذیری پایین و کارمزد کم، سهم قابل توجهی در نقل و انتقال ارز دارند. با توجه به تضعیف این شبکه در دو سال اخیر لازم است بسترهای سیاسی و حقوقی لازم برای بازسازی و تقویت این نظام فراهم شود. به دلایل سیاسی و امنیتی، خطر سرمایه‌گذاری در کشورهایی چون پاکستان زیاد است. لذا با الگوگیری از مدل بیمه تضمین سرمایه که سایر کشورها به کار می‌برند، می‌توان میزان ریسک طرفین را کاهش داد. به دلیل خطرات سیاسی و حقوقی در ساختار حاکمیتی پاکستان نیاز است تا جهت پشتیبانی از سرمایه‌گذاری و اجرای پروژه‌های کلان در این کشور ضمانت‌نامه حاکمیتی اخذ شود. این کار باعث کاهش ریسک سرمایه‌گذاری و تشویق شرکت‌های ایرانی برای فعالیت در پاکستان خواهد شد.

۳-۵. حوزه انرژی

مهم‌ترین ابزار کنترلی که در روابط با پاکستان می‌تواند دست بالا را به جمهوری اسلامی ایران دهد، استفاده از کارت تأمین انرژی برای پاکستان است. وابستگی پاکستان به منابع خارجی انرژی، نزدیکی جغرافیایی ایران و قیمت ارزان انرژی صادراتی ایران، می‌تواند به گسترش صادرات انرژی به پاکستان کمک کند.

۱-۳-۵. صادرات گاز

پاکستان برای تداوم و یا افزایش رشد اقتصادی خود نیاز مبرمی به گاز ایران دارد. در این زمینه با وجود اینکه ۹۰۰ کیلومتر از خط لوله صلح در ایران با هزینه ۲,۵ میلیارد دلاری ساخته شده اما هیچ بخشی از خط لوله بخش پاکستان به طول ۷۸۰ کیلومتر ساخته نشده است. بر اساس تحلیل‌های موجود، با روی کار آمدن عمران‌خان، پاکستان تمایل فراوانی جهت نهایی‌سازی اجرای پروژه خط لوله گاز IP پیدا کرده است. رشد نیازهای داخلی در حوزه‌های خانگی، نیروگاهی و سوخت خودرو، مؤید این موضوع است. نیاز تأمین انرژی پروژه‌های کریدور اقتصادی سیپک باعث رشد تقاضای گاز در این کشور شده است (Zamaniya, 2015). با توجه به تلاش‌های گسترده آمریکا جهت حذف ایران از بازار نفت و گاز، اجرای این پروژه حتی با

^۱ . China-Pakistan Economic Corridor (CPEC)

پرداخت هزینه‌های انتقال آن به مناطق داخلی پاکستان، می‌تواند قدرت نفوذ ژئواکونومیکی ایران در منطقه را گسترش دهد. با علم به این مسئله که چین در حال ساخت خطوط لوله برای انتقال گاز از بندر گوادر به مناطق غربی کشورش است، و نزدیکی ایران به بندر گوادر، زمینه‌های صادرات گاز به چین با استفاده از خط IP را فراهم خواهد شد. وابسته‌سازی امنیتی پاکستان به‌خصوص در حوزه انرژی می‌تواند زمینه‌ساز گسترش روابط و افزایش سطح نفوذ ایران در مرزهای شرقی خود شود.

جدول ۳- داده‌های انرژی برقی پاکستان	
ظرفیت تولید	۲۹۵۷۳ مگاوات
کمبود	۷۰۰۰ مگاوات
متوسط میزان قطعی	۵ ساعت در روز
میزان واردات از ایران	۱۰۴ مگاوات
برنامه وارداتی در حال اجرا	۲۰۰ مگاوات
توافقات اجرا نشده	۱۰۰۰ مگاوات
قیمت برق ایران	۶ تا ۷ سنت (کیلووات)
قیمت برق سایر کشورها	۹ سنت (کیلووات)
میزان بدهی به ایران	۱۰۰ میلیون دلار

۵-۳-۲. احداث نیروگاه‌ها در نواحی مرزی

پاکستان با ظرفیت تولیدی ۲۹۵۷۳ مگاوات، با کمبود ۷۰۰۰ مگاواتی و متوسط قطعی ۵ ساعته مواجه است. پاکستان ۱۰۴ مگاوات برق از ایران وارد می‌کند که با خط ۲۳۰ کیلوولتی در منطقه «پلان» به ۳۰۰ مگاوات افزایش می‌یابد. توافقات اجرانشده دولت قبلی نیز صادرات هزار مگاواتی از میرجاوه به کوئته را داشت. لذا این ظرفیت وجود دارد که ایران به‌عنوان تأمین‌کننده اصلی برق پاکستان، ضمن درآمدزایی، وابستگی این کشور در زمینه انرژی را افزایش دهد (Behutta, 2018).

(Source: IAEA, 2018)

۵-۳-۳. صادرات سوخت

با توجه به حجم بالای قاچاق و نیاز مبرم پاکستان به سوخت، می‌توان شرایطی را برای جلوگیری از قاچاق سوخت و در عین حال عرضه مازاد سوخت موردنیاز کشور در بازار پاکستان، با قیمتی متعادل‌تر فراهم ساخت. متوسط قیمت بنزین در پاکستان ۷۵ سنت (حدود ۱۰ هزار تومان) است، لذا با صادرات روزانه ۲ میلیون لیتر بنزین به این کشور، با قیمتی در حدود ۵۰ سنت، درآمد نقدی و ارزی قابل توجهی نصیب ایران می‌شود.

۵-۳-۴. سرمایه‌گذاری در حوزه پتروشیمی در پاکستان

جهت ایجاد بازار جدید و گسترش فروش محصولات پتروشیمی، این امکان وجود دارد که جمهوری اسلامی با سرمایه‌گذاری طرف چینی اقدام به تأسیس یک پالایشگاه متوسط در بندر گوادر کند. فرآورده‌های نهایی را می‌توان در بازارهای شرق آسیا به خصوص چین به‌عنوان پتروشیمی پاکستانی به فروش رساند. عربستان سعودی نیز بر آن است این طرح را در پاکستان اجرایی سازد.

۵-۴. حوزه صنعت

در حوزه صنعتی نیز زمینه‌های بالقوه‌ای برای راهبردی شدن مناسبات تهران و اسلام‌آباد وجود دارد. استان سیستان و بلوچستان با نرخ بیکاری ۱۸,۶ درصد یکی از محروم‌ترین استان‌های کشور است. تأسیس صنایع و کارگاه‌های تولیدی در مناطق مرزی این استان منجر به کاهش قاچاق، کاهش تهدیدات امنیتی و افزایش رشد اقتصادی می‌شود. در این زمینه با توجه به اشتغال‌زایی بالای صنعت نساجی (به نسبت سرمایه‌گذاری) و پیشرو بودن پاکستان در زمینه صنعت نساجی (به طوری که از ۲۴ میلیارد دلار صادرات پاکستان در سال ۲۰۱۶، ۱۴ میلیارد دلار آن مربوط به صنایع نساجی بوده است) می‌توان همکاری‌ها را گسترش داد (OECD, 2020).
با توجه به درآمد پایین، تقاضا برای اتومبیل در پاکستان بسیار پایین است و سالانه تنها ۲۸۵ هزار خودرو تولید می‌شود. این در حالی است که با توجه به تراکم جمعیت و شاخص‌های قیمتی، موتورسیکلت از جمله کلیدی‌ترین و مهم‌ترین بخش‌های صنایع و حمل و نقل پاکستان است که سالانه ۱,۶۳۲,۹۶۵ دستگاه تولید می‌شود (Saddiq, 2019). در این زمینه می‌توان از ظرفیت‌های خودروسازی و موتورسیکلت ایران با عنایت به قیمت پایین برای صادرات به پاکستان استفاده کرد.

۵-۵. حوزه کشاورزی

جدول ۴-تولیدات کشاورزی پاکستان و تجارت با ایران			
نام محصول	صادرات کلی پاکستان (دلار)	واردات کلی ایران (دلار)	صادرات پاکستان به ایران (دلار)
برنج	۱,۷۹ میلیارد	۹۶۷ میلیون	۸,۴۹ میلیون
مرکبات	۲۲۳ میلیون	۱۰,۴ میلیون	صفر
میوه های گرمسیری	۱۹۸ میلیون	۱۵,۲ میلیون	صفر
سایر خشکبار ها	۶۶,۷ میلیون	۱۶۵ میلیون	صفر
ادویه ها	۶۵,۳ میلیون	۲۷,۱ میلیون	صفر
دیگر دانه های روغنی	۳۴,۷ میلیون	۵۰,۸ میلیون	۴۴,۷ هزار

(Source: Trade Development Organization, 2020)

۴۷ درصد از وسعت زمین های پاکستان و ۲۸ درصد زمین های ایران به کشاورزی اختصاص دارد. صادرات سالانه محصولات کشاورزی پاکستان در سال ۲۰۱۶ به میزان ۳ میلیارد دلار بود که ۶۰ درصد آن (۱,۸ میلیارد دلار) برنج بود. در همین سال، ایران ۹۰۷ میلیون دلار برنج وارد کرد که سهم ۲۱ درصدی از واردات ۴,۴ میلیارد دلاری محصولات کشاورزی ایران داشته است. با وجود این ظرفیت عظیم، ایران در حجم پایینی از پاکستان واردات برنج و دانه های روغنی دارد. (tradingeconomics, 2022). تحریم های آمریکا در بسیاری از موارد حتی واردات تجهیزات پزشکی، غذایی و کشاورزی را نیز مورد هدف قرار داده است. لذا ایران می تواند در شرایط حساس و بحرانی از تولیدات پاکستان برای تأمین نیازهای خود استفاده کند.

۵-۶. حوزه ترانزیت، حمل و نقل و بنادر

بندر گوادر را می توان از رقبای بندری دویی و چابهار دانست. سهم و ساختار سرمایه گذاری در بندر دویی بر اساس مدل غربی است، اما در بنادر گوادر و چابهار با توجه به وضعیت سیاسی و اقتصادی این کشورها، بیشتر زمینه سرمایه گذاری کشورهای شرقی (چین و هند) فراهم است. لذا با توجه به روند صعودی تجارت ایران و پاکستان با کشورهای شرقی، می توان طرح اتصال این دو بندر را در راستای هم افزایی در رقابت با بنادر غرب محور بیشتر مطرح ساخت. این مسئله ضمن کاهش فقر در سیستان و بلوچستان، سطح وابستگی ایران به بندرعباس را کاهش می دهد.

تصویر شماره ۲- مسیر ریلی ۶۰۰۰ کیلومتری پاکستان-ایران-ترکیه

در حال حاضر چند مسیر پروازی شامل تهران-اسلام‌آباد، تهران-کراچی (ایران ایر)، تهران-لاهور (ماهان)، مشهد-لاهور (تابان و ماهان) برقرار است که با توجه به حجم ورود و خروج سهم بسیار کمی در مسافرت‌ها داشته و لزوم گسترش آن احساس می‌شود (Hosseini, 2020). راه‌اندازی راه‌آهن تفتان-کوئته می‌تواند زمان رفت‌وآمد میان دو کشور را به میزان چشمگیری کاهش داده و مبادلات انسانی را افزایش دهد. در کنار محورهای فوق، تقویت کریدور ریلی پاکستان-ایران-ترکیه که می‌تواند بخش بزرگی از حمل‌تجارت مشترک میان سه کشور را شامل شود، می‌بایست در اولویت همکاری‌های ترازیتی سه کشور قرار گیرد.

۷-۵. حوزه گردشگری

در ۹ ماه ابتدایی سال ۱۳۹۷ حدود ۲۵۳ هزار پاکستانی به ایران سفر کردند. این در حالی است که پاکستان با برخورداری از جمعیت ۲۱۲ میلیون نفری ظرفیت‌های گسترده‌تری به ویژه در حوزه سلامت و زیارتی برخوردار است. ایران، به عنوان رتبه اول بهداشت و درمان در منطقه و رتبه ۱۷ پزشکی در جهان، ظرفیت مناسبی برای جذب بیماران در سطح منطقه دارد. از طرف دیگر، به دلیل کاهش ارزش پول ملی ایران، انجام خدمات درمانی در ایران، برای شهروندان پاکستانی، به صرفه خواهد بود. در حوزه گردشگری زیارتی هم با وجود جمعیت ۴۰ میلیونی شیعیان پاکستان و حضور آنان در ایران برای راهپیمایی اربعین حسینی، زمینه مساعدی برای کشور ایجاد نموده است.

۵-۸. همکاری سه‌جانبه با چین

کریدور اقتصادی پاکستان- چین (سیپک)^۸ مجموعه‌ای از پروژه‌های زیر ساختی شامل شبکه‌های حمل‌ونقلی مدرن، تولید نیروگاه‌های انرژی و ایجاد مناطق ویژه اقتصادی است که ارزش اقتصادی آن به ۶۳ میلیارد دلار می‌رسد (Sacks, 2021). الحاق این پروژه به طرح‌های دیگر از جمله مسیر حمل‌ونقل گوادر- چابهار (ریلی و زمینی)، تأمین انرژی گوادر توسط ایران (گاز و برق)، تأمین مواد اولیه (سیمان، فولاد، قیر و غیره)، مسیر حمل و نقل گوادر- کوئته (ریلی و زمینی) و مسیر حمل و نقل کوئته-تفتان (ریلی و زمینی) منافع سیاسی و اقتصادی بسیاری را در پی خواهد داشت (Hosseini, 2020).

در کنار طرح الحاق ایران به این کریدور، به دلیل گستردگی طرح اقتصادی چین- پاکستان و نزدیکی جغرافیایی بخشی از این طرح به خاک ایران، می‌توان پیشنهاد همکاری و ارائه خدمات فنی و مهندسی شرکت‌های ایرانی را ارائه نمود. در این چارچوب شرکت‌های ایرانی با استفاده از سرمایه‌گذاری چین‌ها به اجرای بخش‌هایی از پروژه اقدام خواهند نمود. ابتکار کمربند و جاده را می‌توان بزرگترین طرح زیرساختی جهان در قرن ۲۱ دانست. در چارچوب این طرح تاکنون رقمی معادل ۱۹۰ میلیارد دلار هزینه شده است. گرچه ایران و پاکستان هر دو در این طرح حضور دارند، اما ارتقای سطح مناسبات دوجانبه به راهبردی می‌تواند متضمن تسریع در روند یادشده باشد.

۶. ظرفیت‌های نظامی و امنیتی

تاکنون روابط نظامی مناسبی بین ایران و پاکستان برقرار بوده است (از جمله حمایت ایران از موضع پاکستان در جنگ با هندوستان، فروش برخی سلاح‌ها به ایران و سفرهای مقامات نظامی دو کشور همچون ژنرال پرویز مشرف در سال ۲۰۰۰، ژنرال راحیل شریف در سال ۲۰۱۶ و ژنرال «قمر جاوید باجوه» ریاست ستاد ارتش پاکستان در سال ۲۰۱۷). شخصیت‌های نظامی دیگر از جمله ظفر محمود عباسی (فرمانده نیروی دریایی)، زبیر محمود حیات (رئیس ستاد مشترک ارتش)، یا ژنرال طلعت

مسعود نقش مهمی در معادلات سیاسی، اقتصادی و نظامی این کشور دارند. تلاش برای ایجاد ارتباطات گسترده‌تر از طریق رسمی و برقراری کانال‌های ارتباطی محرمانه با اعضای ارتش و سازمان اطلاعات ارتش پاکستان، می‌تواند نقش مؤثری در همکاری‌های امنیتی داشته باشد.

تروریسم را می‌توان از جمله چالش‌های اصلی ایران و پاکستان دانست. گرچه نهادهای امنیتی و نظامی پاکستان در مواردی از این مسئله استفاده ابزاری می‌کنند، اما می‌توان همکاری‌های معطوف به مقابله با تروریسم را به‌خصوص در رابطه با گروه‌های معاند ایرانی افزایش داد. برگزاری رزمایش‌ها و اجرای برنامه‌های مشترک جهت گشت‌زنی و تأمین امنیت مرزها نیز می‌تواند در دستور کار باشد. پاکستان ساختار اطلاعاتی و امنیتی بسیار پیچیده‌ای متشکل از ۱۶ نهاد مهم دارد که قابلیت همکاری با نهادهای امنیتی و اطلاعاتی ایران همچون وزارت اطلاعات، اطلاعات سپاه، حفاظت اطلاعات سپاه و ارتش را دارند.

نتیجه‌گیری

با عنایت به اولویت یافتن سیاست همسایگی در روابط خارجی ایران پس از تشدید فشارهای سیاسی و اقتصادی بین‌المللی، اهمیت نقش پاکستان دوچندان می‌شود. این کشور با برخورداری از شاخص‌های متعدد قدرت همچون جمعیت، سرزمین، توان نظامی، رشد اقتصادی در کنار مزیت‌هایی از قبیل مکمل بودن اقتصاد این کشور با ایران، ظرفیت‌های فراوانی برای گسترش همکاری در شرایط کنونی دارد. جهت گسترش روابط بایستی ضمن رفع چالش‌ها و موانع موجود، تلاش گسترده‌ای در راستای بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود انجام شود. مهم‌ترین سندی که توانایی ایجاد تحول در روابط دو کشور دارد، اجرایی‌سازی خط لوله آبی است. با اجرا نمودن این طرح، مهم‌ترین ابزار کنترلی پاکستان در اختیار دستگاه سیاست خارجی ایران خواهد بود. همچنین این خط لوله امکان بی‌اثر نمودن سیاست آمریکا مبنی بر حذف ایران از بازار نفت و گاز را فراهم می‌کند.

در نقطه مقابل رویکرد آمریکا، پکن می‌تواند نقشی مثبت و سازنده در گسترش روابط تهران و اسلام‌آباد داشته باشد. همکاری دوجانبه ایران و پاکستان در زمینه‌های مالی - تجاری می‌تواند به سایر حوزه‌های موضوعی از جمله سیاسی و دیپلماتیک و نظامی - امنیتی گسترش یابد. افزون بر گسترش اتحاد راهبردی دوجانبه می‌توان از طریق وارد نمودن کشورهای واقع در اتحادیه اقتصادی اوراسیا و سازمان همکاری

شانگهای، اتحاد کمی راهبردی این حوزه همسایگی را گسترش داد. حوزه‌هایی چون گردشگری مذهبی و مقابله مشترک با تروریسم و افراطی‌گری در مجموعه امنیتی جنوب غرب آسیا نیز زمینه‌های بالقوه‌ای برای گسترش مناسبات در سطح اتحاد کیفی راهبردی به وجود آورده‌اند. با این حال، مناسبات دوجانبه عمدتاً تحت‌الشعاع موانع سیاسی و نقش متغیرهای میانجی از جمله آمریکا، عربستان و امارات متحده عربی قرار داشته است. در این خصوص نیز راهکار سازنده، تحکیم روابط از حوزه‌های غیرحساس اقتصادی- تجاری و تسری بخشی آن به سایر حوزه‌هاست.

موضوع حائز اهمیت ضرورت تعریف موضوعات دوجانبه تهران و اسلام‌آباد در قالب منافع مشترک و تسری آنها به حوزه‌های مختلف است. برای هر یک از این موضوعات می‌توان کمیته‌ها و کمیسیون‌های مشترکی ایجاد کرد تا ضمن رفع موانع و محدودیت‌ها، دغدغه‌های مشترک طرفین را لحاظ و در نهایت به سازوکارهای مشترک در مدیریت و حل و فصل مسائل مرزی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی دست پیدا کرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

References

- ≠ Abdul Mohammad Taheri (2018). The center of gravity of equipping and supporting terrorist groups active in the eastern borders of the country, the base of Iranian diplomacy, retrieved from: <http://irdiplomacy.ir/fa/news/1981746/> (In Persian)
- ≠ Behutta, Z. (2018, April 27). Power production rises 30% over five years., tribune: <https://tribune.com.pk/story/1696258/2-power-production-rises-30-five-years>
- ≠ Czechowska, L. (2013). the concept of strategic patnership as an input in modern alliance theory. the copernivous journal of political studies, 51.
- ≠ Dawn. (2021, February 20). Pakistan's unexpected dilemma: too much electricity., Dawn: <https://www.dawn.com/news/1609241>
- ≠ Hasanlu, Somayeh (2018). Statistical details of the trip of foreign and Iranian citizens, ISNA news agency, retrieved from: <https://www.isna.ir/news/97110402320/> (In Persian)
- ≠ Honardoost, Mehdi (2020). Authors' interview with the former Iranian ambassador to Pakistan on April 11, 2020, Office of Strategic Studies of the Expediency Council. (In Persian)
- ≠ Hosseini, Bahador (2017). Establishment of direct flight Islamabad-Mashhad effective step of tourism boom in Iran and Pakistan, Islamic Republic News Agency, retrieved from: <https://www.irna.ir/news/82822039/> (In Persian)
- ≠ Hosseini, Seyed Mohammad Ali (2020). Writers' interview with the Iranian ambassador to Pakistan, May 20, 2020, Office of Strategic Studies of the Expediency Council. (In Persian)
- ≠ Khane Mellat News Agency (2021). Proposal to establish trilateral working group between China, Iran and Pakistan / Strengthen parliamentary diplomatic relations pave the way for economic growth of the three countries, retrieved from: <https://www.icana.ir/Fa/News/485722/> (In Persian)
- ≠ Khan, F. A. (2011, May 21). Saudi Arabia, UAE financing extremism in south Punjab, Dawn: <https://www.dawn.com/news/630599/saudi-arabia-uae-financing-extremism-in-south-punjab>
- ≠ Mosalanejad, Abbas (2010). Strategic Alliance Policy in Regional Development, Politics Quarterly, 40 (3), 375-357. (In Persian)
- ≠ Navad-e Eghtesadi (1399). Iran has only 6 trade advisers, retrieved from: <https://www.90eghtesadi.com/Content/Detail/2134490/> (In persian)
- ≠ Nematizargaran, Murad (2020). Authors interview with former Iranian Business Adviser in Pakistan on May 3, 2020, Office of Strategic Studies, Expediency Council. (In Persian)
- ≠ OEC. (2020). Pakistan., oec.world: <https://oec.world/en/profile/country/pak>
- ≠ PEW Research Center. (2013, June 11). Global Views of Iran Overwhelmingly Negative, Pew research center:

- <https://www.pewresearch.org/global/2013/06/11/global-views-of-iran-overwhelmingly-negative/>
- ≠ Rumi, Farshad (2017). Perspectives on the strategicization of relations between Russia and the Zionist regime during the Putin era, *Quarterly Journal of Defense Policy*, 25 (100), 73-39. (In Persian)
  - ≠ Sadeghi, Shamsuddin; Marabi, Mehri and Aksa, Narges (2016). Iran-Iraq; Perspectives on the Strategicization of Bilateral Relations, *Quarterly Journal of International Relations Research*, 6 (22), 162-129. (In Persian)
  - ≠ Shakeri, Mashallah (2020). Interview with writers, March 29, 2020, Office of Strategic Studies of the Expediency Council. (In Persian)
  - ≠ Statistics Center of Iran (2018). Abstract of the results of the labor force survey plan, retrieved from: <https://www.amar.org.ir/Portals/0/News/1397/nirooye%20kar1-97.pdf> (In Persian)
  - ≠ Strategic Council on Foreign Relations (2021). The perspective of Iran-Pakistan relations in the 13th government, retrieved from: <https://www.scfr.ir/fa/300/30101/135036/> (In Persian)
  - ≠ the guardian. (2008, October 16). US embassy cables: Pakistani relations with Saudi strained, the Guardian: <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/173954>
  - ≠ Trade Development Organization (2020). Trade Counselor of the Islamic Republic of Iran in Pakistan, retrieved from: <http://uae.tpo.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=319&p=1&showitem=22> (In Persian)
  - ≠ tradingeconomics. (2022, April). Pakistan - Agricultural Land (% Of Land Area), tradingeconomics: <https://tradingeconomics.com/pakistan/agricultural-land-percent-of-land-area-wb-data.html>
  - ≠ USAID. (2020). the United States and Pakistan, USAID: <https://www.usaid.gov/pakistan/our-work>
  - ≠ Zadboom, Hamid (2020). 15 neighboring countries of Iran, but only 3 active business advisers in the world, the Young Journalists Club, retrieved from: <https://www.yjc.news/fa/news/7427380> (In Persian)
  - ≠ Zahid, A. (2007). Iran-Pakistan-India Gas Pipeline—An Economic Analysis in a Game Theoretic Framework. *the Pakistan development review*, 520-557.
  - ≠ Zamaniya, Amir Hossein (2015). Pakistan needs for Iranian gas, news network site, retrieved from: <https://www.irinn.ir/fa/news/152215/> (In Persian)